

Mirjana Popović
Filozofski fakultet
Nikšić

FEMINIZAM, ROD I KONSTITUISANJE RODNOG IDENTITETA

FEMINISM, GENDER AND CONSTRUCTION OF GENDER IDENTITY

ABSTRACT: Regarding social relations, and from a gender perspective we are primarily considering the diversity and specificity of one sex over another within sociological theory, and we do not consider gender relations, differences and conflicts only as products of a given social and cultural context but as the elements that constitute, run and shape a given social reality, as well.

It would be infinite to question the thesis that basically suggest that men and women are of various mental structure, and of which the history of philosophy and social thought is full. What is evident and what has arisen as a result of thousands of years of questioning the intellectual capacity of women and their mental capabilities in the 20th century, has resulted in the assertion that the subordination of women to men has no natural but social causes.

Key words: feminism, gender, gender identity, private, public, knowledge, university.

APSTRAKT: Sagledavajući društvene odnose iz perspektive roda u prvi plan u sociološkoj teoriji sagledavamo različitost i specifičnost jednog pola u odnosu na drugi, a rodne odnose, razlike i konflikte ne posmatramo samo kao proizvode datog društveno kulturnog konteksta, već i kao elemente koji konstituišu, pokreću i oblikuju datu društvenu stvarnost.

Preispitivanje teza koje nas u osnovi navode na zaključak da su muškarci i žene različitih duhovnih struktura, a kojih je istorija filozofije i socijalne misli bremenita trajalo bi beskonačno. Ono što je evidentno i što je proizašlo kao rezultat hiljadugodišnje upitnosti o intelektualnim sposobnostima žene i njenim duhovnim potencijalima u 20. vijeku, rezultiralo je tezom da potpunost žene muškarcu nema prirodne već društvene uzroke.

Ključne riječi: feminizam, rod, rodni identitet, privatno, javno, znanje, univerzitet.

Na talasu feminističkog pokreta za realizaciju prava žena u sociološkoj teorijskoj misli uvedena je kvalitativno drugačija perspektiva gledanja na društvo i društvene fenomene od do tada preovlađujućeg maskulinizma sociološkog diskursa (Papić, 1989). Proces saznavanja i traganja za odgovorima o suštini određene društvene situacije na epistemološko metodološkom nivou postaje složeniji za još jedan aspekt. Naime, „rod i rodnost se mogu posmatrati kao nova paradigma koja, pored dosad fundamentalnih paradigmi klase i rase, donosi treću odrednicu – rod“ (Sociološki leksikon, 2007: 498).

„Zahvaljujući“ ovom pojmu sociologija i druge društvene nauke otvaraju prostor za „nove polazne pretpostavke i aspekte koji u prošlosti nijesu bili prisutni u posmatranju socijalnog ponašanja“ (Sociološki leksikon, 2007: 498).

Sagledavajući društvene odnose i iz perspektive roda u prvi plan u sociološkoj teoriji sagledavamo različitost i specifičnost jednog pola u odnosu na

drugi, a rodne odnose, razlike i konflikte ne posmatramo samo kao proizvode datog društveno kulturnog konteksta, već i kao elemente koji konstituišu, pokreću i oblikuju datu društvenu stvarnost.

U skladu sa tim kada govorimo o kategoriji roda moramo imati u vidu dva bitna momenta:

- da je rod „relacioni pojam“ odnosno da se rod ne odnosi i ne upotrebljava ekskluzivno samo kada je riječ o ženama, već da svoju punoću ovaj pojam dobija u procesu „saodnošenja“ oba pola, kao i
- da rod i rodnost uvijek upućuju na proces, rod nije konstanta, statičnost, jednom za svagda ustanovljena forma (Milić, 1994).

Dilema, u kojoj mjeri biološke odrednice čovjeka odnosno njegova polnost oblikuju čovjekov rodni identitet jeste pitanje koje se profilisalo kao krucijalno na polju diskursa o rodnom identitetu i načinu njegovog konstituisanja.

Analizirajući filozofsko političke spise vodećih grčkih filozofa, prije svega Aristotela, S. M. Okin prepoznaje postojanje dva potpuno suprotna normativna modela ponašanja u antičkom društvu. Za muškarce se veže *arete* – vrлина: hrabrost, umnost, društveni uspjeh, dok se za žene veže *kalos* ili ljepota – sposobnost za kućni rad i bračna vjernost. Duh antičkog vremena, primjećuje Okin propisivao je da „oni koji se nalaze na čelu hijerarhije imaju jednu veliku funkciju koja je prilagođena njima, a ne drugima ... *Prirodno je da druga stvorenja što znači robovi i žene obavljaju zadatke koje im nameću potrebe i interesi muškaraca* (istakla M.P.). Oni koji su manje savršeni treba da doprinosе tome da visoki predstavnici vrste mogu da se potpuno razviju, ne zato što je to uvijek bilo tako, već zato što tako treba da bude“ (S. M. Okin, 1979: 80–81).

Sličan način razmišljanja prepoznajemo i kod utemeljivača sociologije kao nauke, O. Konta i T. Parsonsa koji su baveći se u okviru svojih teorijskih sistema krucijalnim pitanjima društva više taksativno i uzgrad razmišljali o položaju žene i njenim društvenim ulogama. Dok sociolog o društvu može pisati racionalno i hladne glave, njegov opis privatnog života je prožet sentimentalnošću i literarno uobličен, ističe Kont. Porodica kao sistem nejednakosti po mišljenju Konta utemeljena je između ostalog i na odnosu poslušnosti žene prema muškarcu. Taj odnos poslušnosti Kont je teorijski „učinio“ temeljnijim i složenijim akcentujući tezu da su muškarci intelektualno nadmoćniji od žena, koje su emotivnije. Kont je povezujući intelekt muškarca i biologiju žene sa društvenom nejednakošću armirao tezu o društvu koja ni u jednom momentu ne dovodi u pitanje društveni sistem i njegovu stabilnost, jer se sve društvene razlike mogu shvatiti kao prirodno date i nepromjenjive. Parsons se eksplicitno nije bavio pitanjem rodnog identiteta, ali se u okviru njegovog poimanja mjesta i značaja porodice u društvu i njene unutrašnje struktuiranosti može „pročitati“ i njegov odnos prema ženi. I on, kao i Kont u fokus svojih teorijskih razmišljanja stavlja porodicu i njenu socijalizatorsku ulogu u industrijskom društvu. Parsons eksplicite ističe stav da podjela rada koja je u porodici zasnovana na biološkim, prirodnim, polnim razlikama profiliše tu društvenu grupu u smislu da je čini

funkcionalno uspješnijom i spremnijom da odgovori izazovima na koje nailazi u procesu socijalizacije.

I u savremenoj sociologiji prepoznajemo sociologe poput Tajgera, Foksa, Murdoka koji u objašnjenju kategorije pola i procesa ljudske evolucije i u sklopu tog procesa promjena i profilisanja položaja i uloge žene u društvu polaze od „kategorije ljudske biogramatike“ (Ricer, 1997: 310). „Po prirodi“ muškarci su agresivni i skloni ka dominaciji, dok su žene definisane njihovom reproduktivnom funkcijom kao primarnom. Po mišljenju ovih autora svaka upitnost prema ovako ustanovljenoj podjeli bila bi narušavanje prirodnog sklada, odnosno definisala bi se kao djelovanje *protiv prirode*. Ovo su teorije koje ističu tvrdnju da se pojedinci ponašaju u skladu „sa nekom vrstom urođene predispozicije“ (Gidens, 2009: 118) i na taj način zanemaruju ključnu ulogu društvene interakcije u oblikovanju ljudskog ponašanja.

Preispitivanje teza koje nas u osnovi navode na zaključak da su muškarci i žene različitih duhovnih struktura, a kojih je istorija filozofije i socijalne misli bremenita trajalo bi u beskonačno. Ono što je evidentno i što je proizašlo kao rezultat hiljadugodišnje upitnosti o intelektualnim sposobnostima žene i njenim duhovnim potencijalima u 20. vijeku, rezultiralo je tezom da potčinjenost žene muškarcu nema prirodne već društvene uzroke.

Teoretičari kao što su Koneli, Dejvis, Burdije ističu da se rodni identiteti formiraju u procesu učenja odnosno socijalizacije praveći značajnu razliku između kategorije pola kao trajne, anatomske, biološke odrednice ljudskog tijela i kategorije roda kao promjenljive, društveno i kulturno uslovljene kategorije. Jedan od načina razumijevanja rodnih razlika u društvu jeste proučavanje procesa rodne socijalizacije. Ovaj način promišljanja pravi razliku između „biološkog pola i društvenog roda – dete se rađa s polom, a razvija rod“ (Gidens, 2007). Tokom procesa socijalizacije (primarne i sekundarne) dijete usvaja društvene norme, vrijednosti i obrasce ponašanja koje se smatraju karakterističnim za njegov pol i na taj način kao krajnji rezultat nastaje kulturološki produkovana kategorija roda. Međutim u ovom načinu objašnjenja zaboravljaju se sljedeći momenti:

- agensi i modeli socijalizacije i socijalne kontrole nekada mogu biti u koliziji (na primjer u uslovima društvene anomije, u procesima transformacije društvenih sistema može doći do „neprirodnog“ spoja tradicionalnih i liberalnih vrijednosti i normi ponašanja), s druge strane
- ako pođemo od optimističkog stava da je čovjek biće razuma i uvijek novih mogućnosti, on je samim tim i spreman i sposoban da u većoj ili manjoj mjeri modifikuje, selektuje i odbaci društvene uticaje.

Posljednjih godina sve veći broj teoretičara kritikuje teorije o socijalizaciji i rodnim ulogama (Skot, Morgan) polazeći od teze da su i pol i rod društvene konstrukcije. Oni naglašavaju „ne samo da je rod isključivo društveni proizvod koji nema čvrstu suštinu, nego i samo ljudsko telo podleže društvenim silama koji ga na različite načine oblikuju i menjaju. Pojedinci mogu da biraju kako da konstruišu i rekonstruišu svoja tela na način kako im se dopada – mogu da rade

gimnastiku, drže dijetu, rade pirsing, obavljaju plastične operacije, menjaju pol. Tehnologija zamagljuje granice naših fizičkih tela“ (Gidens, 2009: 122). „Ženom se ne rađa, ženom se postaje“ isticala je S. de Bovar, „ali to postajanje ne nastaje ni iz čega već se zasniva na biološkim, anatomskim razlikama koje same po sebi nemaju značenje, već zahtevaju društveno tumačenje da bi dobile smisao i otelovljenje u subjektu“ (Zaharijević, 2008: 208).

Feminizam i ženske studije

Muškarci i žene imaju različita iskustva i svijet posmatraju iz različitih perspektiva tako da njihovo shvatanje svijeta ne može biti identično. Feministkinje ističu da je tradicionalno sociološko znanje ignorisalo rodnu dimenziju i da „je projektovalo koncepcije društvenog sveta uglavnom stvorene od strane muškaraca. Prema mišljenju feministkinja, muškarci u društvu tradicionalno zauzimaju pozicije moći i vlasti i čine sve da zadrže svoje privilegovane uloge. Pod takvim okolnostima znanje postaje moćna sila uz čiju se pomoć održava tradicionalno državno uređenje i legitimise muška dominacija“ (Gidens; 2009: 690).

Danas nas osnovna teorijska pitanja feminizma navode na radikalniji preokret u razumijevanju svijeta i na upitnost: da li je ono što prihvatamo kao univerzalno i apsolutno znanje, zapravo znanje koje je izvedeno iz iskustva moćnih slojeva društva, u ovom slučaju muškaraca?

To znanje može da se relativizuje ako se posmatra iz perspektive žene koja je kroz istoriju zauzimala uvijek podređenu „ali neophodnu ulogu pomoću koje se stvaralo i održavalo društvo u kojem živimo“ (Ricer, 2009: 297). Feminizam radikalno dovodi u pitanje postojeći sistem znanja, relativizuje ga, ali i dekonstruiše ukazujući na njegov muskulizam i na tip rodne politike koja ga održava i oblikuje. Savremeni feminizam se tu ne zaustavlja, on proces rekonstrukcije i relativizacije započinje i unutar samog feminističkog diskursa, pa danas više ne govorimo o feminizmu, već o feminizmima: feminizmu crnih žena, feminizmu žena u postkolonijalnim zemljama, feminizmu žena sa poluperiferije. Feminizam ili „ženska perspektiva“ u izučavanju društvenih pojava koja je za predmet svog proučavanja „svesno i pristrasno uzima marginalnu polovinu čovečanstva – žene, s ciljem da kritički sagleda njihov društveni položaj u prošlosti i sadašnjosti“ (Milić, 2002: 5) evoluirao je od ove početne „deskriptivne percepcije do kritike epistemologije društvenih nauka koje su se prema činjenici ljudske prošlosti, posebno društvene potčinjenosti žena kao pola odnosile predrasudno, gotovo ignorantski krijući se iza principa objektivnosti i teorijske relevantnosti problema kojima se nauka bavi“ (Milić, 2002: 5). Feminizam po njoj „nanosi smrtni udarac ponižavajućoj i dvoličnoj komplementarnosti polova u građanskom društvu, formuli u kojoj je ženi uvek ostavljena inferiornija pozicija: ženi privatna sfera, a muškarcu javna, ženi rađanje i porodica, muškarcu rad, politika, kreacija, muškarcu slava i znamenje, ženi rintanje i monotonija“ (Milić, 2002: 5–6). Ali, feminizam ne ukida polnu dihotomiju i

segregaciju građanskog društva „već je samo iznova gradi, ali sada po simetričnom nacrtu“ (Milić, 2002: 5–6). Ako sada imamo simetričnu podjelu društva na mušku i žensku dimenziju, možemo da postavimo pitanje: da li se u odnosima moći nešto promijenilo, da li između polova može da stoji znak jednakosti ili je muška dimenzija još uvijek „hegemon“ nad ženskom. Odgovarajući na ova pitanja prevazilazimo granice teorije feminizma i ženskog pitanja jer se ona tiču same budućnosti čovječanstva. „Posledice potreba koje je izazvao feminizam u najskrivnijim zonama društvene i individualne reprodukcije omogućavaju jasan uvid u nebrojene probleme na koje još uvijek nema adekvatnih odgovora ... od ekološkog zagađenja koje ugrožava ljudsku reprodukciju, preko problema ovladavanja i planiranja demografskog rasta, novih biomedicinskih tehnologija, začeca, trudnoće i rađanja, novog talasa pauperizacije periferije i pauperizacije žena, dece, mladih i starih u razvijenom svetu, pa do raspadanja i disfunkcionalnosti nuklearne porodice, nove nepismenosti i barbarizacije društva i naročito mladih generacija“ (Milić, 2002: 9).

Pojam feminizam (lat. *femina* – žena) objedinjava dva značenja.

Feminizam kao:

- skup učenja i teorija usmjerenih na kritiku patrijarhata i patrijarhalnih okvira mišljenja, ali i zagovaranja afirmacije žena i značenja „ženskog“ i
- kao pokret za oslobađanje i ostvarenje ravnopravnosti žena.

Ova dva aspekta feminizma su neodvojiva, pa se feminizam može odrediti istovremeno, i kao vid teorijskog mišljenja i kao vid političkog djelovanja. Iako se različiti vidovi borbe za afirmaciju žena mogu prepoznati u srednjem vijeku i u periodu renesanse (kao što su aktivnosti K. De Pizan istoričarke i književnice sa kraja 14. i početka 15. vijeka, Tereze Avilske mističarke i reformatorke karmecelanskog reda), porijeklo feminizma vezuje se za francusku buržoasku revoluciju odnosno za proces razvoja ideje jednakosti i postavljanja društva na osnovnim principima građanskog poretka. Ako pratimo istorijsku dimenziju njegovog razvoja feminizam nikada nije bio jednoobrazan, pravolinijski, fokusiran samo na jedan aspekt društvene stvarnosti. Feminizam je, i kao pokret i kao sistem teorijskih učenja uvijek predstavljao konglomerat različitih pogleda na probleme položaja žena u društvu i načine njihovog prevazilaženja.

Prvi talas feminizma aktualizuje borbu za ostvarenje osnovnih prava žena, odnosno ističe njihovu političku dimenziju. Kao reakcija na stav francuskih prosvjetitelja da se ideja jednakosti i prava građana ne odnosi za žene, M. Voulstonkraft objavljuje esej *U odbranu ženskih prava* (1792), a O. De Guž štampa *Deklaraciju o slobodama i pravima građanki*. Politički zahtjevi formulisani u 18. vijeku za utemeljenje statusa građanki zaoštravaju se u 19. vijeku formulacijama H. Tejlor *Oslobođenje žena* (1851) i Dž. S. Mil *Potčinjavanje žena* (1869). Na borbu za politička prava koja se javljaju u 18. vijeku nadovezuje se i borba za ekonomska prava u 19. vijeku, pa F. Tristen u dijelu *Radničko jedinstvo* formuliše ideju o emancipaciji radnica istovremeno kada i K. Marks ukazuje na neraskidivu vezu oslobađanja žena i oslobađanja proletarijata,

a K. Cetkin i R. Luksemburg ističu zahtjev za veće učešće žena u okviru revolucionarnog radničkog pokreta koji je po njihovom mišljenju sam po sebi postavljen na osnovama patrijarhata. U SAD početkom 19. vijeka jača sifražetski pokret koji se snažno zalagao za dodjeljivanje građanskih prava ženama. Međutim, pripadnice ovog pokreta ne dovodeći u pitanje podjelu na muški i ženski princip, isticale su tezu koja je savršeno odgovarala muškarcima jer nije podriivala osnovu njihove pozicije moći, nego ih je u neku ruku i armirala. Naime, one su smatrale da će žene svojom prirodnom mirnoćom i blagošću otvoriti prostor i osigurati muškarcu uslove, dati mu vremena i snage za nove stvaralačke aktivnosti, što ni najmanje ne dovodi do rušenja patrijarhalnog modela muške dominacije.

Za razliku od prvog talasa feminizma kada žene za sebe zahtijevaju ista ona prava koja imaju muškarci, u okviru *drugog talasa* feministkinje naglašavaju momenat koji se odnosi na uvažavanje njihovog specifičnog položaja u društvu i u odnosu na muškarce. Feministički pokret i teorijsko promišljanje u ovom periodu predstavlja kaledioskop različitih, nekada protivrječnih teorijskih stavova, i mogućnosti i načina njihovog prevazilaženja. Liberalni feminizam njeguje ideju o univerzalnoj prirodi pojmova slobode i jednakosti i individualnog identiteta koji se ne shvata kao unaprijed određena datost, već kao mogućnost slobodnog izbora. Predstavnice liberalne struje feminizma su u svojim teorijskim stavovima akcent postavljale na institucionalno uspostavljenim pravnim aktima kojima se mogu eliminisati razlike između muškaraca i žena u oblasti rada, obrazovanja, medija, politike. One su reformatorke (legalistkinje) i nijesu željele da radikalno mijenjaju sistem i upravo je taj njihov reformatorski stav bio na meti kritike predstavnica radikalnih feministkinja koje su tvrdile da su žene eksploatisane od strane muškaraca čak i u porodici uz blagoslov društva kao cjeline. Inače, drugi talas feminizma javlja se u periodu kada su zahtjevi feminističkog pokreta deklarativno bili prihvaćeni kako u razvijenim zemljama kapitalizma tako i u zemljama socijalističkog uređenja, ali i na nivou međunarodnih organizacija (UN). Deklarativno prihvaćeni zahtjevi za poboljšanje položaja žena bili su u funkciji održavanja status quo, kako u kapitalizmu, tako i u socijalizmu. Jer, društvene uloge i identitete u praksi punom snagom još uvijek profilišu patrijarhalne vrijednosti koje onemogućavaju ženi da uzme puno učešće u društvenom životu.

Taj raskorak je naročito vidljiv u sferi ekonomije i po mišljenju N. Sekulić možemo ga prepoznati uočavajući sljedeće elemente: kroz nastajanje da se žena zadrži u privatnoj sferi, uz nevažavanje dva niza potreba (S. Vukićević) ili dvostruke radne opterećenosti (A. Milić, M. Tomić), i kroz proces feminizacije određenih profesija (A. Milić, M. Blagojević, M. Filipović).

Po mišljenju mnogih teoretičarki feminizma (K. Pejtmen) razdvajanje i prihvatanje postojanja dihotomije privatno – javno jeste jedna od najznačajnijih tema feminizma. Potčinjen položaj žene u društvu u direktnoj je vezi sa tom dihotomijom koja je u društvu prisutna još od antičkih polisa. Naime, da bi se slobodan muškarac mogao baviti politikom na agori, da bi mogao biti *zoon*

politikon morala je postojati jasna granica, ali i intezivna egzistencijalna međuzavisnost između *oikosa* i *polisa*. Moderno doba je donijelo novo redefinisanje odnosa javno – privatno sa konstituisanjem institucije privatne svojine i građanskog društva koje nastaje fiktivnim društvenim ugovorom koji sklapaju po prirodi jednaki muškarci koji se među sobom priznaju kao slobodne ličnosti. Kardinalno pitanje koje Pejtman postavlja jeste da li su i žene subjekti ugovora, odnosno da li ugovor uvažava i njihovu individualnost? Tražeći odgovor na ovo pitanje ona pronalazi skrivenu stranu društvenog ugovora definišući je kao polni ugovor, kao mehanizam kojim se već dobro poznata matrica patrijarhalnih vrijednosti prenosi u novi društveno istorijski sistem ističući da je „polni ugovor skriveno naličje društvenog ugovora, pakt kojim muškarci regulišu pristup ženskim tijelima i polnu podelu rada“ (prema Zaharijević, 2008: 355).

Muški rod je taj koji je kroz istoriju kreirao društvene institucije ističe M. Filipović i konstatuje da „moć muškarca pripada vremenu dugog trajanja u kojem se ona institucionalizovala u jeziku (muški i ženski genolekt), u interakcijskom diskursu (u kojem se takođe izražavaju odnosi moći), u vrijednostima (koje su temelj rodne ideologije i svakog legitimiteta, temelj procjenjivanja i samoprocjenjivanja), normama (obrednim, religijskim, moralnim, pravnim...), u književnosti (ranije: epska/muška i lirska/ženska: danas: žensko i muško pismo), u našim svakodnevnim praksama...“ (Filipović, 2003: 17) Muškarac se tokom istorijskog hoda javljao kao kreator, i vremena i prostora i, potpuno je „prirodno“ što je u taj prostor najprije upisao sebe. Naime, javni prostor je ističe J. Kodrinja uvijek pripadao muškarcu, dok je žena pozicionirana isključivo u okviru privatne sfere. Taj proces potiskivanja žene na marginu prilikom upisivanja u javni prostor na simboličan način pokazuje društveni odnos prema ženi kao subjektu u kulturi, subjekt koji se *a priori* određuje kao manje relevantan i manje vrijedan od muškarca. Autorka se bavila istraživanjem problema upisivanja roda u vrijeme i prostor kroz analizu procesa imenovanja ulica i trgova u Hrvatskoj i analizom linearnog upisivanja roda u *Hrvatskom općem leksikonu* (Zagreb, LZMK, 1996) u okviru kojeg je obrađeno 12478 ličnih imena iz područja kulture, istorije, politike i uočena je evidentna razlika u dominaciji muškog roda 92,9% 7,1% žene. Autorka je, kao naročito interesantnu iznijela činjenicu da su muškarci upisani u *Leksikon* na osnovu onoga što su oni kao subjekti postigli, dok su žene upisane na osnovu zasluga koje su „dobile“ rođenjem ili udajom. Uprkos evidentnom ženinom ulasku u javni prostor u 20. i 21. vijeku patrijarhalna matrica još uvijek živi i pomaže održavanje odnosa moći među rodovima na simboličnom nivou, a to je jedan od prostora koji omogućava i potpomaže proces ukupne društvene rodne reprodukcije.

Dok M. Voulsonkraft ističe da ženama treba priznati ista prava kao i muškarcima, pri čemu se muškarci uzimaju kao modeli, S. de Bovoar upravo u tom stavu koji je bio dominantan tokom istorije prepoznaje teze koje ženu i žensko shvataju kao nešto nepotpuno. S. de Bovoar je u djelu *Drugi pol* (1949) pokrenula čitav niz pitanja koja danas čine srž modernog feminizma. Ona ističe da ne postoji ni jedan jedini razlog na osnovu kojeg bi uveličavali posebnost

fiziologije žene u odnosu na muškarca. Ono što je među njima različito jesu njihova društvena iskustva nastala kao proizvod življenja u različitim kulturnim i društvenim kontekstima koji im nameću čitav niz ograničenja, različitu podjelu zadataka i društvenih uloga. Upravo je to osnov diskursa od kojeg započinje nov način djelovanja sa kojim treba iz korijena rekonstruisati tradicionalni model odnosa muškarac žena. S. de Bovoar ističe da je u svijetu koji je definisan kulturom, a koju stvara muškarac stvorena i konstrukcija žene kao „drugog“ kojim su dodijeljene osobine suprotne od onih koje ima muškarac, koji je jedino i sposoban, da mijenja svijet oko sebe. Razlike koje postoje između muškaraca i žena u jednom društvu po mišljenju S. de Bovoar jednim dijelom prizilaze iz kulturne konstrukcije koja isključuje žene, a drugim dijelom iz same činjenice da žene same sebe internalizuju kao „drugo“, kao objekat, nešto pasivno.

„Svaka teorija o društvu održava položaj njezina autora u kontekstu društvene moći“ (Katunarić, 1994: 49) ističe autor na osnovu čega zaključuje da feminizam kao teorija o društvu još uvijek nije u stanju da se izbori sa kategorijom moći, zbog čega feministički radovi kao glavnu orijentaciju imaju kulturalizam. Feminizam je po njemu najznačajniji uticaj izvršio u oblasti kulture, i to u njenim alternativnim formama pa se „problematika žene zatvara se u geto kulturnog sektora kao problem svijesti žene“ (Katunarić, 1994: 409). Nedostatak feminizma jeste u tome što feminizam eksplicitno ne markira političke puteve kao pravce kojima treba poći, već se još uvijek nalazi na nivou „đačke teorije“ u odnosu na vodeće paradigme kao što su marksizam i pozitivizam.

Feminističke teorije kulturalističke orijentacije u prvi plan ističu da je korijen ženske nejednakosti dobro utemeljen zahvaljujući opštem konsenzusu o niskom vrednovanju ženskih uloga u radu i društvenim odnosima koji se internalizuju u prostor rodnog habitusa, i muškarca i žene procesom socijalizacije. U tom procesu formiraju se kulturalističke orijentacije navike i obrasci ponašanja koji se mogu dekodirati putem obrazovanja. Dva osnovna uzroka za nastanak feminizma po Katunariću su:

- ekspanzija univerzitetskog obrazovanja,
- iskustvo koje univerzitet ima u sferi društvenog pokreta, misleći pri tom na studentski pokret 60-ih i porast broja studenkinja u oblasti društvenih i humanističkih nauka.

Međutim, samo mali broj žena se uspio zaustaviti i učvrstiti svoje mjesto na univerzitetu. One su i formirale feminističko jezgro, ali u tom procesu kao značajnu autor izdvaja još jednu činjenicu koju moramo imati u vidu, a to je da je „nova tačka sinteze ženskog iskustva začeta u procjepu unutar univerzitetske tradicije. Taj procjep je po njegovim riječima moguće sagledati kroz model protivriječnosti savremenog univerziteta koja se najbolje može predstaviti kroz podjelu na „tehničku i humanističku inteligenciju“ (Habermas). Ova podjela se na svojevrsan način nalazila kako u feminističkom pokretu, tako i u osnovi kontrakturnog pokreta „pokreta koji je bio i bunt protiv uspostavljanja granica između tehničke i humanističke inteligencije ili između univerziteta i društva“. Pravi se sve veći jaz između intelektualki iz oblasti društvenih i humanističkih

nauka i intelektualki koje pripadaju tehničkoj inteligenciji. Naime, po mišljenju Katunarića žene se na univerzitetu nalaze između, na jednoj strani tehničkih nauka koje su duboko uvučene u ekonomiju potrošačkog društva, društva tehničkog i tehnološkog znanja i permanentnog porasta destrukcije i siromaštva, i na drugoj strani humanističkih nauka koje posmatraju procese koje iniciraju napredak takve tehnike i tehnologije i koje su i same čvrsto integrisane u te procese preko samog načina finansiranja. U tehničkim naukama žena nema vlastiti obrazac, kao što ni u humanističkim naukama ona nema snage da postavi i kreira svoj sistem vrijednosti i koncept vlastite komunikacije. Tradicija i običajne norme, ali i matica tehnološkog napretka koja funkcioniše po muškom nahođenju izmješta žene u prostor humanističkih i društvenih nauka. Zbog toga su studiji sociologije, psihologije, pedagogije, jezika, umjetnosti postali „ženski prostor“, a fakulteti, univerziteti na kojima se izučavaju ove nauke moguća polja u okviru kojih je moguće izvršiti proces rekonstrukcije modela na osnovu kojeg poimamo mjesto i ulogu žene u društvu. A. Milić ističe da je „u emancipacijskom hodu žena ka slobodi karakteristično da se odigrao i zahvata samo određenu sferu društvenog života; pre svih kulturnu sferu“ (Milić, 1994: 18). Kultura je bila neki prelaz, polje djelovanja, most između ličnog, privatnog i politike koja je oduvijek pripadala muškarcu, a koju su žene počele da sagledavaju kao mogućnost. To osvajanje kulturnog polja može biti interesantno iz dva razloga. Prvo, ono ženi omogućava, pruža joj slobodu da se iskaže kao posebnost, entitet, subjekat, da komunicira sama sa sobom, izađe u javnost, da se ogoli, ali joj sa druge strane nudi „zaklon od društvenog izlaganja koje bi sobom nosilo daleko teže traume i stresove“ (Milić, 1994: 18–19) kao što je oblast političkog djelovanja. Na prostoru kulture rađa se „autonomno polje ženske kulturne prakse“ u okviru kojeg prepoznajemo „žensku umjetnost“, „žensku kritiku“, „žensko pismo“, „ženske studije“. Kroz te medije, u okviru kojih demistifikuje vlastitu ženskost i počinje igru sa „otvorenim kartama“ (Milić, 1994: 18) žena započinje svoje putovanje ka osvajanju slobode.

Svjesnost da razlike između muškaraca i žena postoje i da ih kao takve ne treba nivelisati, jeste novi koncept mišljenja koji postaje osnova *trećeg talasa* feminizma. Na kraju 20. vijeka taj stav čini sintezu teorijskog promišljanja i političkog aktivizma sa akcentom na iniciranje procesa uvođenja ženskih studija na univerzitetu. Ženske studije su kao alternativni programi na univerzitetu donijele nove sadržaje i model interdisciplinarnosti, kao i nov pristup obrazovanju što je izazvalo velike otpore. Zato i ne čudi što ženske studije nijesu uvijek bile dobrodošle u etablirane naučne sredine, naročito ne na univerzitetu jer su bile u opoziciji prema tradicionalnom istraživanju, pa su uvijek pozicionirane na margine akademskog znanja. Projekat uvođenja ženskih studija na univerzitetu omogućava poboljšanje statusa žene u sistemu visokog obrazovanja, otvara prostor za problematizaciju i povećanje stepena senzibilacije za probleme roda što će sve donijeti značajne pomake na prostoru obrazovanja i vaspitanja nove generacije rodno i demokratski osviješćenih i muškaraca i žena koji će biti nosioci društvenih promjena polazeći od principa poštovanja različitosti i temeljnih

ljudskih prava. „Ženske studije i studije roda imaju dva srodna cilja: prvo da učine vidljivim ženska iskustva, životni tok i životne uslove žena, gledano iz kritičke perspektive, a posebno iz perspektive odnosa moći. Drugi, da pokažu kako naši načini objašnjenja i sve naše kulturno samorazumjevanje imaju značenja koja su vezana za rod“ (Holiter, 2005: 16).

Danas se ženske studije (*gender studies/women's studies*) definišu kao „multi/interdisciplinarni obrazovni program koji se bavi pitanjima roda, identiteta i razlika, diskriminacijom, borbom protiv nasilja, pravima manjina uopšte i ženskim ljudskim pravima posebno, odnosima moći i razvijanjem tolerancije za prava na razlike“ (Popović, Duhaček, 2009: 686). Pojavile su se u Americi 60-ih godina prošlog vijeka u okrilju brojnih društvenih pokreta i protesta kao što je na primjer bio kontrakulturni pokret, koji je inicirao preispitivanje postojećih (vladajućih) društvenih vrijednosti u sferi javnosti i privatnosti. Istovremeno, tih godina jača i drugi talas feminizma, ali se i formira Nacionalna organizacija za žene (National Organization for Women). Ženske studije su nastale kao odgovor i reakcija teoretičarki i aktivistkinja feminističkog pokreta na visok stepen razlike između deklarativno proklamovanih akademskih vrijednosti i njihovog ličnog iskustva u okviru akademskog prostora. Opšti zaključak je bio da su žene u nauči nevidljive i to ne samo kao subjekti (kao naučnice, istraživačice, redovne profesorice), već i kao sam predmet istraživanja. Prvi kurs ženskih studija koji je zvanično uvršten u univerzitetski program organizovan je 1969. na Univerzitetu Kornel (D. Popović, D. Duhaček), a do sredine 80-ih sve visokoškolske ustanove u SAD su u svojim programima imale neke od oblika ženskih studija. Kada je riječ o Evropi, na primjer u Velikoj Britaniji ove studije su uvedene u univerzitetske programe krajem 70-ih, a početkom 80-ih uvedene su i magistarske studije iz ove oblasti. Studije roda i/ili ženske studije su postale neraskidivi dio univerzitetskih programa i u zemljama Istočne Evrope, između ostalog i zbog toga što je uvođenje ovog programa jedan od imperativa evropskog visokog obrazovanja profilisanog Bolonjskom deklaracijom koja je potpisana od strane ministara obrazovanja evropskih zemalja na konferenciji u Bolonji 1999.

„Teoretičarke rodne razlike zahtijevaju da se ženski načini bivstvovanja priznaju kao legitimne i održive alternative muškim načinima bivstvovanja, te da javno znanje, akademsko istraživanje i organizacija društvenog života ozbiljno uzme u obzir način ženskog bivstvovanja“ (Ricer, 2009: 303).

L i t e r a t u r a

- Filipović, M. (2003), *Društvena moć žena u Crnoj Gori*, Podgorica: CID.
Gidens, E. (2007), *Sociologija*, Beograd: Centar za izdavačku djelatnost.
Katunarić, V. (1984), *Ženski eros i civilizacija smrti*, Zagreb: Naprijed.
Milić, A. (1994), *Žena, Politika, Porodica*, Beograd: Institut za političke studije.
Milić, A. (2002), *Ženski pokret na raskršću milenijuma*, Odeljenje za sociologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu.

- Okin, S. M. (1990), *Gender the Public and the Private*, Political Theory Today Cambridge Polity Press.
- Popović, D., Duhaček, D. (2009), *Od ciriškog kruga do studije roda: Rodna ravnopravnost i visoko obrazovanje*, Beograd: Godišnjak fakulteta političkih nauka.
- Ricer, Dž. (2009), *Savremena sociološka teorija i njeni klasični korijeni*, Beograd: Službeni glasnik.
- Ritzer, G. (1997), *Suvremena sociološka teorija*, Zagreb: Globus.
- Rog, E., Filipović, M. (prir.) (2005), *Ženske studije*, Podgorica: CID.
- Vukićević, S. (2005), *Sociologija – filozofske pretpostavke i temeljni pojmovi*, Nikšić: Filozofski fakultet, Beograd: Plato.
- Zaharijević, A. (2008), *Neko je rekao feminizam*, Beograd: Građanske inicijative.